

Agnieszka JASZCZAK

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski
Katedra Architektury Krajobrazu i Agroturystyki
Olsztyn, Polska
e-mail: agaj77@tlen.pl

OD „HINTERLANDU” DO „INNOLANDU”, CZYLI JAK ROZWIJAĆ OBSZARY WIEJSKIE

słowa kluczowe: rozwój regionalny, obszary wiejskie,

Streszczenie Obszary „hinterlandu” położone są w odległości ok. 50 km od rozwiniętej linii brzegowej lub, w innym rozumieniu, od obszarów metropolitalnych, dużych aglomeracji miejskich. Dotyczy to przede wszystkim obszarów wiejskich, jednakże w przypadku „hinterlandu nadmorskiego” obszary te mogą, ale nie muszą być „ubogie” w sensie ekonomicznym, społecznym, przestrzennym. W drugim znaczeniu stopień problemów związanych ze słabym rozwojem terenów poza miejskich jest szczególnie dostrzegalny.

W pracy dokonano analizy obszarów wiejskich w dwóch regionach o odmiennym charakterze, historii, uwarunkowaniach kulturowych i przyrodniczych, przestrzennych, a także potencjale gospodarczo-społecznym. Region Ostfriesland położony w północno-zachodnich Niemczech można zakwalifikować do pierwszego typu „hinterlandu”, natomiast region Warmii i Mazur do drugiego.

WPROWADZENIE

Charakter obszarów wiejskich nieustannie zmienia się. Obecnie transformacja gospodarcza, społeczna oraz przestrzenna jest coraz bardziej widoczna, jednakże występuje w wielu regionach Europy w różnej skali i nierównomiernie. Wieś, często nie jest już związana z rolnictwem, natomiast pojawiają się nowe funkcje, odmienne od tych pierwotnych. Brak lub spadek zatrudnienia w gospodarstwach rolnych i przedsiębiorstwach zajmujących się zaopatrzeniem rolnictwa powoduje migrację ludzi młodych do miast, a tym samym starzenie się społeczności lokalnych, co w konsekwencji prowadzi do zmian np. w krajobrazie i deformacji historycznych układów miejscowości (fot. 1, fot. 2).

„*Hinterland*” to teren położony w znacznej odległości (ok. 50 km) od rozwiniętej morskiej linii brzegowej, lub w innym znaczeniu – od obszarów dużych metropolii czy większych miast (*Materiały Regional Planning... 2006-2007*). Badania obejmowały analizę obszarów wiejskich w regionach o odmiennym charakterze, historii, uwarunkowaniach kulturowych i przyrodniczych, przestrzennych, a także potencjałe gospodarczo-społeczny. Pierwsza część analiz (w granicach Warmii i Mazur) została wykonana przez autorkę w ramach międzynarodowego projektu pt. *HINTERLAND potentials for a spatial development under the aspects of decline* INTERREG III B, realizowanego w Katedrze Architektury Krajobrazu i Agroturystyki (UWM w Olsztynie), w którym uczestniczyły również instytucje z Niemiec, Danii, Litwy, Rosji. Drugi etap przeprowadzono w ramach badań własnych w regionie Ostfriesland (pn.-zach. Niemcy). Ponadto określono możliwość wykorzystania wyników badań do sformułowania propozycji innowacyjnych. Innowacje w tradycyjnym znaczeniu są rozumiane jako proces wprowadzania pomysłów usprawniających, lepszych, nowocześniejszych technologii i nowych produktów. Rozszerzając zakres znaczeniowy, jako działania prowadzące do rozwoju można przyjąć nie tylko te o charakterze wdrożeniowym, ale również naukowym, edukacyjnym, czy organizacyjnym lub finansowym.

POTENCJAŁ PRZYRODNICZO-KULTUROWY REGIONU OSTFRIESLAND W UJĘCIU „HINTERLANDU NADMORSKIEGO”

Region *Ostfriesland* (Wschodnia Fryzja) położony jest w północno-zachodnich Niemczech, między zatokami *Dollart* i *Jadebusen* i zwyczajowo dzieli się na podregiony *Emsland*, *Ammerland*, *Oldenburgisches Münsterland*, *Niederelbe* (Dolna Łaba) i miasto Bremę. Krajobraz rolniczy regionu podkreślają zielone pastwiska (chów bydła i owiec) oraz łąki (typowe w niektórych obszarach słone łąki halofilne), pola obsiane rzepakiem, pszenicą i kukurydzą. W krajobrazie równiny aluwialnej, bardzo rzadko występują niewielkie pagórki, częściej depresje, (od ok. 10 m n.p.m. nawet do – 2.5 m n.p.m.), ma zróżnicowane gleby (torfowe, murszowe, nadmorskie piaski). Duże znaczenie mają czynniki klimatyczne, zwłaszcza częste opady (roczna ilość opadów w granicach 800-900 mm), silny wiatr, a także ciągłe zalewy.

Szczególną wartość przedstawiają obszary cenne przyrodniczo takie, jak Park Narodowy *Niedersächsisches Wattenmeer*, o powierzchni 2400 km², który swym zasięgiem obejmuje obszar wattów, czyli szerokich równin pływowych odsłanianych w czasie odpływu morza, stanowiący unikalny typ krajobrazu „prześciowego” pomiędzy wodami Morza Północnego, a lądem. Wschodnia część regionu to torfowiska i wrzosowiska, niewielkie wzniesienia z lasami, zadrzewieniami śródpolnymi, siecią meandrujących rzek. Osobliwością są również występujące tu trzęsawiska oraz licznie występujące tu kaczki norowe.

Wiele miejscowości w nazwie posiada słowo „*fehn*”, po holendersku „*moor*” (trzęsawisko), co symbolizuje sposób kolonizacji na tych terenach, bowiem od XVII w. odwadniano znaczne obszary przeznaczone potem pod uprawę. Typowymi elementami krajobrazu, są kanały, śluzy, mosty zwodzone, wały, wiatraki oraz zabudowa mieszkalna i użytkowa wzdłuż kanałów wraz z kościołami z czerwonej cegły (Jaszczak, 2009).

POTENCJAŁ PRZYRODNICZO-KULTUROWY REGIONU WARMII I MAZUR W UJĘCIU „*HINTERLANDU PERYFERYJNEGO*”

Krajobraz Polski północno-wschodniej, a w szczególności Warmii i Mazur różni się znacząco od pozostałych regionów w kraju. To, co stanowi o jego odmienności to zwarte zbiorowiska leśne, tysiące jezior (ponad 2 tys. powyżej 1000 ha), bogata sieć rzek i strumyków, kanałów, urozmaiczone ukształtowanie terenu (morena denną, czołowa, sandry), zaś znaczne obszary i zespoły oraz gatunki roślin i zwierząt odznaczają się cechami zbliżonymi do naturalnych. Świat roślinny wobec tego jest również zróżnicowany pod wieloma względami. Odznacza się on silnie zaznaczoną przejściowością oraz występowaniem gatunków północnych, a także zjawiskiem wygasania na tych ziemiach licznych gatunków roślin środkowo i zachodnioeuropejskich. Zbiorowiska leśne, a także podając za Polakowskim (1971), zbiorowiska roślinności bagiennej i torfowiskowej, stanowią jedną z najbardziej charakterystycznych postaci szaty roślinnej regionu. Łąki i pastwiska są zbiorowiskami wtórnymi, powstałymi w miejscu dawnych zespołów leśnych lub torfowiskowych oraz niegdyś uprawnych pól. Istnieją one jedynie dzięki stałemu stosowaniu zabiegów gospodarczych człowieka, zwłaszcza koszeniu i wypasaniu. Region ten charakteryzują duże lokalne różnice klimatu, jego surowość, dość chłodne, śnieżne i długie zimy, późne przymrozki wiosenne, większa wilgotność powietrza w strefie jezior, roczna ilość opadów w granicach 600-700 mm.

Region wchodzi w skład obszaru funkcjonalnego „Zielone Płuca Polski”, a tym samym w skład „Zielonych Płuc Europy”, „Zielonego Pierścienia Bałtyku” oraz w inne obszary powstałe w wyniku koncepcji ochrony i zarządzania obszarami Polski północno-wschodniej, a są to m.in. System Obszarów Chronionych województwa warmińsko-mazurskiego, Krajowa Sieć Ekologiczna ECONET-Polska, Euroregion Niemen, Euroregion Bałtyk.

Oprócz znanych miast, obszarów i obiektów zabytkowych województwa warmińsko-mazurskiego w krajobrazie kulturowym znaleźć można jeszcze elementy takie, jak typowa warmińska i mazurska zabudowa wiejska. Pojawiają się perełki architektury w postaci chałup drewnianych (niestety coraz rzadziej spotykanych) oraz liczniejsze obiekty murowane (najczęściej z czerwonej cegły). Ważnymi obiektami w zagrodzie są budynki gospodarcze (stodoły, chlewy, szopy). Oprócz charakterystycznej zabudowy tworzącej malowniczy krajobraz w wielu wsiach można

wyróżnić kuźnie, spichlerze, karczmy, remizy strażackie. Elementem krajobrazu kulturowego są cmentarze, rozpoznawalne w krajobrazie wśród wysokich drzew, pojedyncze groby czy krzyże przydrożne, kapliczki, pomniki poświęcone ważnym wydarzeniom, brukowane drogi. Występują tu także założenia dworsko-parkowe, parki podworskie, folwarczne (Jaszczak, 2005).

PRZEKSZTAŁCENIA OBSZARÓW WIEJSKICH W WYBRANYCH REGIONACH „HINTERLANDU”

Rozwój obszarów wiejskich w *Ostfriesland* w ostatnich latach został zahamowany w wyniku problemów w rolnictwie, zmniejszenia opłacalności produkcji zwierzęcej i roślinnej, obniżenia cen np. mleka, zaś w turystyce słabnącego zainteresowania wypoczynkiem na wsi, zwłaszcza poza sezonem turystycznym. Mimo znaczących różnic w rozwoju gospodarki między wschodnimi, a północnymi regionami Niemiec (obszary byłego NRD, są w dalszym ciągu „ubogie” w stosunku do pozostałych), również i tutaj dostrzega się problemy związane z brakiem zatrudnienia, migracją ludności, zwłaszcza osób młodych z wyższym wykształceniem do miast, a także przekształceniami krajobrazu, objawiającymi się np. opuszczaniem i pozostawianiem gospodarstw (tab.1). Pojawiają się coraz częściej oferty sprzedaży mieszkań, domów na wsi, a niektóre z nie użytkowanych już obiektów ulega postępującej dewastacji (fot. 3, fot. 4). Przekształcenia obszarów wiejskich na Warmii i Mazurach spowodowane zostały wieloma czynnikami w ujęciu historycznym, jednak największe zmiany, zwłaszcza w rolnictwie, miały związek z transformacją ustrojową po 1989 r. W związku z tym aktualny stan krajobrazu jest także skutkiem dwudziestoletnich przekształceń ekonomicznych, społecznych, środowiskowych, politycznych. Transformacja zapoczątkowała proces degradacji szczególnie kulturowego krajobrazu rolniczego, zmniejszenia zasięgu funkcji rolniczej, generowania wzrastającego bezrobocia i odpływu ludności za granicę i do dużych miast (tab.1).

Narastające problemy pojawiły się w momencie gospodarki rynkowej i mniej rentownego rolniczego użytkowania. Obszary odrolnione, które zachowały wiele walorów przyrodniczych oraz kulturowych, przez co stały się atrakcyjne dla inwestorów z miast. W efekcie te najbardziej atrakcyjnie krajobrazowo po raz kolejny zmieniły właścicieli, a w miejsce malowniczych pól i łąk okalających jeziora pojawiła się indywidualna letniskowa zabudowa. Prowadzi to nierzadko nie tylko do zburzenia dotychczasowego ładu przestrzennego, ale stwarza także zagrożenie ekologiczne oraz przede wszystkim ogranicza możliwości rozwoju zrównoważonej turystyki przyjazdowej, która mogłaby być szansą dla stałych mieszkańców (Młynarczyk i in., 2009). Obecnie jednym z istotnych problemów są żywiołowo przebiegające procesy zagospodarowania rekreacyjnego obszarów (również wsi) położonych nad jeziorami. Tutaj bowiem obserwowana jest najsilniejsza presja inwestycyjna (tab.1).

Fot. 1, 2. Prognoza przekształceń (ubytków) w układzie wsi Petkus (do 2020 r.).
(region Havelland Flaeming, Niemcy). **Źródło:** *Materiały Regional Planning...*(2006-2007).

Photo 1., 2. The prognosis of transformations (declines) in the structure of Petkus village
(Havelland Flaeming Region, Germany). **Source:** *Documents of Regional Planning...*(2006-2007).

Fot. 3, 4. Zdeprawowane obiekty gospodarcze w opuszczonych gospodarstwach rolnych
(region Ostfriesland (fot. A. Jaszczak).

Photo 3, 4. Devastated farm objects in deserted agriculture farms
(Ostfriesland Region) (photo by A. Jaszczak).

Tab. 1. Analiza porównawcza regionów Ostfriesland oraz Warmii i Mazur.
 Tab. 1. The comparison analysis of regions Ostfriesland and Warmia and Mazury.

	Region Ostfriesland	Region Warmii i Mazur
Główne kierunki rozwoju	Rolnictwo, rybołówstwo i przetwórstwo ryb, turystyka, przemysł samochodowy, przemysł stoczniowy, ochrona środowiska	Rolnictwo, turystyka, drobny przemysł, usługi, ochrona środowiska
Problemy	<ol style="list-style-type: none"> 1. Mniejsza opłacalność produkcji rolnej 2. Powolny odpływ ludzi młodych do miast. 3. Brak miejsc pracy dla osób z wyższym wykształceniem. 4. Degradacja i dewastacja struktur rolniczych (zmiany w zabudowie). 5. Sezonowość w turystyce (brak całorocznych produktów turystycznych, stosunkowo mało ofert agroturystycznych). 6. Unifikacja w zakresie zagospodarowania terenów zieleni, w tym ogrodów przydomowych. 7. Przekształcenia w środowisku przyrodniczym („krajobraz wattowy” strefy nadmorskiej). 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Nieopłacalność produkcji rolniczej (zwłaszcza w przypadku małych gospodarstw rolnych). 2. Brak możliwości rozwoju ekonomiczno-społecznego obszarów po byłych PGR-ach. 3. Wysokie bezrobocie. 4. Migracje ludności za granicę i do dużych miast. 5. Sezonowość w turystyce, brak spójności w ofercie turystycznej, przekroczona chłonność i pojemność turystyczna w niektórych rejonach turystycznych (okres wakacyjny), słaby rozwój infrastruktury turystycznej/niska jakość bazy noclegowej, zwłaszcza w ramach tzw. turystyki wiejskiej. 6. Problemy związane z zagospodarowaniem terenów zieleni w przestrzeni publicznej i prywatnej wsi (zmiany w charakterze struktury roślinności ogrodów wiejskich/ wpływ stylu ogrodu miejskiego). 7. Zmiany struktury przybrzeżnej oraz terenów przyjeziornych wykorzystywanych na cele rekreacyjne.

Źródło: opracowanie własne.
 Source: own compilation.

Tab.2. Propozycje działań w kierunku rozwoju obszarów „hinterlandu”.

Tab.2. Proposals of the activities to “hinterland” areas development.

Wybrane propozycje działań edukacyjnych	<p>1.Szkolenia i kursy na różnych poziomach edukacji w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, planowania, architektury krajobrazu, turystyki wiejskiej, ochrony środowiska.</p> <p>2.Organizacja tematycznych zajęć dydaktycznych dla szkół podstawowych, średnich i wyższych (w ramach ćwiczeń terenowych) w regionie (w połączeniu z ofertą turystycznych).</p> <p>3.Organizacja zajęć podyplomowych, praktyk zawodowych dla młodych absolwentów szkół wyższych.</p>
Wybrane propozycje zmian w kierunkach wiodących - rolnictwo/ turystyka	<p>1.Działania innowacyjne (wprowadzenie nowych procesów i technologii) w zakresie produkcji rolniczej i przetwórczej, turystyki.</p> <p>2.Uwzględniając aspekty ekonomiczny, ekologiczny i społeczny, tam gdzie to możliwe postuluje się wprowadzenie rolnictwa ekologicznego opartego na zasadach zrównoważonego rozwoju.</p> <p>3.Opracowanie krótkofalowych i długofalowych prognoz rozwoju wsi, pojedynczych gospodarstw rolnych, małych i średnich przedsiębiorstw.</p> <p>4.Funkcja turystyczna powinna wiązać się z rozwojem turystyki wiejskiej, w tym agroturystyki, jako wiodącej w oparciu o istniejące zasoby w gospodarstwach rolnych utrzymujących produkcję rolniczą. Wymaga to z jednej strony adaptacji baz noclegowych, dostosowania ich do wymogów kategoryzacyjnych, z drugiej zaś wyznaczenia typowych produktów skierowanych do określonych grup turystów. Podstawą ich tworzenia mogłyby być liczne elementy wyróżnione w krajobrazie rolniczym.</p>
Wybrane propozycje działań społecznych	<p>1.Inicjatywy oddolne dotyczące zagospodarowania miejsc publicznych we wsi, świetlic, placów, parków, skwerów na potrzeby lokalnej społeczności w oparciu o wzorce regionalne, wskazówki projektowe.</p> <p>2.Opracowanie specjalnej oferty warsztatów i kursów skierowanych do miejscowej społeczności.</p> <p>3.Przepływ informacji, wiedzy i nauki z pomocą nowych form komunikacji i edukacji (np. e-learning).</p>
Wybrane propozycje działań w kierunku zachowania ładu przestrzennego	<p>1.Szczególne ochrona pojedynczych obiektów i obszarów musi być kompatybilna z ochroną kompleksową całego krajobrazu oraz uwzględniać zapisy planistyczne, a tam, gdzie ich nie ma, należy dążyć do jak najszybszego sporządzenia opracowań. Ochrona ma więc dotyczyć nie tylko terenów uznanych za wyjątkowo cenne przyrodniczo i kulturowo, ale wszystkich elementów krajobrazu wzajemnie, wielokierunkowo powiązanych.</p> <p>2.Opracowanie koncepcji projektowych zagospodarowania przestrzeni wiejskich (w tym ogrodów przydomowych) w odniesieniu do charakteru obszarów, uwarunkowań siedliskowych, tradycji miejsca. Opracowanie wzorników przykładowych ogrodów wiejskich.</p> <p>3.Wykorzystanie istniejących, a nieużytkowanych obiektów architektonicznych na cele turystyczne. Powiązanie obiektów z krajobrazem i stworzenie kompleksowego pakietu usług w oparciu o potencjał przyrodniczy i kulturowy.</p> <p>4.Konsultacje społeczne (punkty wiedzy w każdej wsi) w zakresie planowania przestrzennego i zagospodarowania przestrzeni publicznych i prywatnych.</p>

Źródło: opracowanie własne.

Source: own compilation.

PODSUMOWANIE

Uwzględniając założenia poprawy warunków życia na wsi, możliwości rozwoju ekonomicznego, społecznego, przy jednoczesnej ochronie obszarów, których główną funkcją było dotychczas lub jest rolnictwo, konieczne będzie podjęcie wszelkich działań mających na celu określenie istniejących warunków. Istotne jest to zwłaszcza w momencie wprowadzenia nowych pomysłów, schematów postępowania, technologii. Należałoby przy tym pamiętać, że to, co dawno odkryte, wynalezione i wdrożone w rozwiniętych regionach wielu krajów europejskich, w innych jest na etapie idei, planowania. W takim ujęciu przedstawiono działania poprawiające jakość życia mieszkańców, uwzględniające ochronę krajobrazu z jednej strony, zaś z drugiej zrównoważone wykorzystanie potencjału przyrodniczo-kulturowego (tab. 2). Zaobserwowano wiele podobieństw obu porównanych regionów, analogiczne zagrożenia wynikające ze zmiany sposobu życia i rozwoju gospodarczego.

LITERATURA

- Jaszczak A. 2005: Aktualny stan oraz kierunki przekształceń krajobrazu rolniczego na przykładzie gminy Biskupiec, rozprawa doktorska, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Olsztyn.
- Jaszczak A., 2008: Droga krajobrazowa jako produkt turystyczny. *Nauka Przyr. Technol.* 2, 4, #42.
- Materiały Regional Planning Authority Havelland Flaeming, (niepublikowane). 2006-2007. Projekt "HINTERLAND potentials for a spatial development under the aspects of decline" INTERREG III B.
- Jaszczak A., 2009: „Melkhuske”- droga mleczna. O produkcji turystycznym w regionie Ostfriesland. [w:] *Marka wiejskiego produktu turystycznego* (red. Palich P.) Wyd. Akademii Morskiej w Gdyni, Gdynia: 336-341.
- Młynarczyk K., Marks E., Jaszczak A., 2009: Społeczne uwarunkowania kreacji wiejskiej przestrzeni rekreacyjnej na wybranych przykładach z krajów nadbałtyckich. *Nauka Przyr. Technol.* 3, 1, #18.
- Polakowski B. 1971: Świat roślinny Warmii i Mazur. Wyd. „Pojezierze”, Olsztyn

SUMMARY

FROM „HINTERLAND“ TO „INNOLAND“ – THAT IS HOW TO DEVELOP THE RURAL AREAS

The hinterland areas are situated on the line of 50 km from the developed coastline or on the other meaning from metropolitan areas as well as big city. Both meanings are related with rural areas but coastal hinterland areas could but they haven't to be "poor" in economic, social and spatial sense. In the second meaning degree of problems connected with weak development of extra-urban districts are noticed. In the work there were analysed the rural areas in two regions with different character, historical, cultural and natural as well as spatial conditions include economic and social potential. Some areas in region *Ostfriesland*, which is situated in the north-west Germany, could be categorized to the first type of "hinterland" and the region of Warmia and Mazury to the second one.

There were described the necessity to introduce the directives which should be based on innovation activities. In this elaboration the innovation activities are defined as the scientific and educational as well as organisational ones.